

izpovedovanja srca, temveč že v pomenu simbolističnega razkrivanja duše. V *Čaši opojnosti* pa je premalo padajoče intoniranih, pojmu klasične lepote nasprotnih, alternativnih prvin grdega, ostudnega, grotesknega ali razkrajajočega, da bi zbirko lahko razumeli kot pojav moderne ambivalentnosti. V Župančičevih zgodnjih pesmih tudi ne zasledimo tiste navzočnosti vele-mesta in tehnične civilizacije, ki vidno zaznamuje moderno poezijo večjih literatur. Odsotnost vele mestnega okolja je pri slovenskem pesniku kajpak razumljiva in zgodovinsko razložljiva.

Župančičeve zgodnje pesmi so po eni strani v izrazitem, pogosto kar radikalnem nasprotju s slovensko pesniško tradicijo v motivnem, idejnem in jezikovno slogovnem pogledu, po drugi strani pa so povezane s preteklostjo, kolikor obnavljajo model romantične in poznoromantične razpoloženjske poezije. Tudi v sočasno evropsko poezijo se pesmi vključujejo le deloma, saj Župančič poglobitnih lastnosti, ki utemeljujejo moderno evropsko liriko, ni mogel razviti. Njegova lirika je moderna v nekaterih svojih nastavkih, nikoli v izpeljavah, zlasti ne v skrajnih pojavnih oblikah.

Župančičeva opazna beseda (V *Čaši opojnosti*)

Jože
Toporišič

1 Uvodoma je treba določiti izraz opazna beseda, da bo jasno, v kateri smeri se bo gibal naš razpravljanje o njej. (Namesto opazna beseda bi lahko rekli tudi stilno zaznamovana beseda.)

Opazna ali stilno zaznamovana beseda je tista, ki poleg predmetne predstave zbujajo še razne asociacije: posebnega izvora: *devojka* — *dekle* (slovensko narečna oz. neslovensko slovanske asociacije); *gardina* — *zavesa* (neslovensko); *Albertina* — *Mimica* (družbena plastnost); *entrée* — *vstop* (neslovenska tujost). Za vse te opazne besede lahko rečemo, da se v navadnem, tj. praktično sporazumevalnem jeziku slovenskega osrednjega področja ne rabijo. Te besede so stilno zaznamovane že v jezikovni zgradbi in so avtomatično stilemske, saj zbujajo pozornost že s tem, da se v besedilu pojavijo.

Po tem se ločijo od besed, ki so opazne samo na podlagi besedila, kakor npr. beseda *zlat* zaradi svoje pogostosti v *Čaši opojnosti*. Opazne besede torej niso same po sebi glavne nosilne enote ubesedovane predmetnosti, čeprav so lahko tudi to, npr. beseda *ljubav* pri Župančiču.

Pojem opazne besede je uvodoma treba razmejiti še nasproti opaznosti, ki izhaja iz tega, v kakšni besedni zvezi se taka enota nahaja. To opaznost dobivajo v *Čaši opojnosti* npr. besede iz verskega sveta, ko se rabijo za poimenovanje neverskih, konkretno npr. ljubezenskih stvari (ali stvari v zvezi z njimi). To imamo očitno npr. v pesmi *Ti gizdava devotka Julijana*, v kateri *cvetke*, ki niso nič drugega kot prispodobne deklet, *povzdigujejo* (tj. vršijo obred povzdigovanja, mističnega spreminjanja narave pojavnosti, konkretno

vina v Kristusovo kri), se v molitvi pripogibljejo, mašujejo, iz kelihov jasnih žrtvujejo soncu nebeškemu (namesto Bogu) svojo kri. Taka opaznost je gotovo ena velikih značilnosti Čaše opojnosti, vendar ni predmet naše obravnave.

Predmet naše obravnave tudi niso tiste Župančičeve besede, ki so opazne zaradi svoje oblike. Obliko tu pojmuje tako široko, da vanjo zajemamo t. i. opazno glasovno izpolnitev morfema (npr. kramljati nam. kramljati, kedo nam. kdo, duhteti nam. dehteti, pal nam. padel, skoro nam. skoraj) kakor tudi variante knjižnih morfemov (npr. piše nam. piha, cveti nam. cvetovi, tak nam. tako, (gospod) vztrepetal, objemal, jecljal nam. je vztrepetal itd. Poseben tip oblikoslovnih variant so še oblike z opaznimi naglasi (npr. srce nam. srčé, bila nam. bilà, pod zeleno lipo nam. pod zelèno lipo, grehóv nam. gréhov). Taka opazna oblika je včasih povezana tudi z različno glasovno izpolnitvijo (hladán nam. hláden).

To razpravljanje prav tako ne zajema variante besedotvornih obrazil (npr. dekličji nam. dekliški, poljubavati nam. poljubljati, zamazan nam. umazan, temína nam. temà).

Zaradi posebnih okoliščin — ne nazadnje zaradi izredne razsežnosti problematike — se bomo pri obravnavi Župančičeve opazne besede omejili na njegovo prvo zbirko, Čašo opojnosti 1899, in sicer v obliki, kot jo pri naša Župančičevo zbrano delo v I. knjigi, urednik Dušan Pirjevec. Problematika bo zajeta tipološko in sinhrono, diahrono osvetlitve so neobvezne, seveda pa bi bile zelo dobrodošle, če bi hoteli ta vprašanja razčistiti do konca. Ravno iz diahronega prikaza problematike bi se tudi pokazalo, koliko so določene stilne kategorije stalnice Župančičeve poetike oz. koliko se je glede tega ta Župančičeva poetika spreminjala.

1.1 Seveda v stilistiki tipologija kakršne koli pojavnosti same na sebi ni optimalno funkcionalna, če si ves čas ne zastavljamo vprašanja, kakšna je stilna in drugačna vloga določenih tipov. Zato si bomo tu pri vseh tipih opazne besede neprenehoma zastavljali vprašanje o njeni funkcionalnosti, tj. o tem, kaj prispeva k ubeseditvi določene predmetnosti: ali je opaznost, tj. nenavadnost sama sebi namen, ali je morda izhod v sili, ali pa pesnik njeno strukturno značilnost izkorišča kot sredstvo za travno ponazarjanje ubesedovanega sveta.

2 Začnimo s t. i. prevzeto opazno besedo, pa naj bo prevzeta iz nesrednjih slovenskih narečij, tj. taka, da ima v osrednjih narečjih (in v knjižnem jeziku, na njih temelječem) lahko svojo vzporednico, ali pa je prevzeta iz drugih jezikov, najprej slovanskih, nato tudi drugih, zahodnoevropskih, t. i. mednarodnih ali orientalskih.

2.1 Od besed, ki niso osrednje, so pa še zmeraj slovenske, v glavnem vzhodne, in zato z asociacijami na srbohrvaške, iz Čaše opojnosti lahko naštejemo naslednje (v oklepaju je iz Pleteršnikovega slovarja dodana ustrezna lokalizacijska ali druga oznaka): *gizdav* (P: vzh. slov.:¹ gizdáv -áva), *devojka* (P: gor. Brda, prekm., ogrsko, kajk.), *devojčica* (P), *grehota* (P: Cig., ogr. kajk.), *bogme* (P: na vzhodu), *deca* (P: vzh. štaj., ogr.), *mraz*, *slana* (P: Bkr., vzhštaj.).

¹ Okrajšave po Pleteršnikovem Slovarju slovenskega jezika, Ljubljana, 1894—1895; Samo P pomeni, da je beseda v slovarju sicer izkazana, vendar brez posebne oznake.

Za te besede lahko rečemo, da jih je pesnik uporabljal predvsem zato, ker so se mu zdele izrazitejše kot ustrezne osrednjeslovenske knjižne: *gizdav*, *prevzeten*², *devojka*, *dekle*², *devojčica*, *dekletce*², *grehota*, *greh*, *pregreha*², *bogme*, *resnično*², *deca*, *otroci*², *mraz*, *slana*². Pesniku so bile doživljajsko polnejše, bogatejše, kot ustrezne nevzhodne vzporednice, ne pa tako tudi večinskemu, osrednjemu slovenskemu bralcu, kateremu so se zdele rahlo eksotične in jih je kot take ustrezno sprejemal pravzaprav le v okviru — recimo tako — belokranjske tematike, ki pa je v tej zbirki ni, sicer pa so mu zbujale manj jasne predstave in doživetja, predvsem pa so ga ogovarjale s svojo manjšo čustveno in sploh doživljajsko polnostjo. Že tu je torej zavela drugačnost, morda tudi neidealna uravnovešenost ubesedovalnih prvin.

Naštetim besedam bi lahko pridružili še katere, čeprav Pleteršnik zanje navadno ne navaja oznake, npr.: *baš*, *zapaliti* (cigareto ali pipo), *čuti*, *bol*, *brezploden* (P: Cig., Jan.), *pokoj*, *šumen*, *ni*, *nit*², *mnog*, *nepokoj* (P: Krelj).

2.2 Sledijo besede srbohrvaškega izvora, pri Pleteršniku zaznamovane z *nk.*² (= novoknjižno): *nebroj* (P ima *nebrojen*), *livada*, *okrut*, *zločest*, *svirati* (P: *nk.*, *hs.*), *brz*, *jeder* (P: *hs.*), *oprostiti* (*greh*), *odpustiti*², *pušiti* (P: *nk.*, *hs.*), *čaroben*, *nada*, *bolest* (P: *der innere Schmerz*²), *čuvati*, *togovati*, *toga*, *dvorana*, *spavati*.

2.3 Tem besedam se pridružujejo tiste, ki so razen iz srbohrvaščine lahko tudi iz ruščine, pri Pleteršniku pa spet zaznamovane z *nk.*: *plakati*, *slušati*, *pevati*, *diven*, *ljubav* (na ruščino kaže naglas), *tajen* (P: iz drugih slov. jezikov), *razkošen* (P: *nk.*, iz drugih slov. jezikov), *svoboden* (*sh.* je seveda *slobodan*, pa tudi v prekmurščini), *bujen*, *čaša*, *vzduh*, *pristan* (P: *hs.*, *rus.*).

2.4 Samo ruske bi bile po izvoru naslednje besede (oz. koreni), pri Pleteršniku spet zaznamovane z *nk.*: *blesteti*, *krasota*, *žitje*.

2.5 Tem besedam se dajo pridružiti tiste prevzete slovanske besede, ki jih Pleteršnik sploh ne navaja, ali zato, ker se tedaj še niso rabile ali pa se niso rabile dovolj pogosto): *majka*, *čibuk*, *diviti se*, *grudi*, *i*, *tudi*², *osinel*, *prelesten*.

2.6 Kakor vidimo iz pregleda, je večino navedenih opaznih, iz drugih slovanskih jezikov (ali iz neosrednjih slovenskih narečij) prevzetih besed imel Pleteršnik že zajeto v svoj slovar in tudi ustrezno označeno, večinoma z novoknjižno, to pa praktično pomeni tako, ki je bilo v slovenski knjižni jezik vneseno v glavnem v 2. polovici 19. stol., ko so razne zablode v pojmovanju slovenskega knjižnega jezika v precejšnji meri ogrozile besedno samobitnost slovenskega knjižnega jezika. Take besede so živele predvsem na papirju, domnevamo pa lahko (kolikor to potrjujejo umetnostna dela, da tudi v občevalni govorici slovenskega izobraženega, slovansko kulturno-politično usmerjenega meščana, medtem ko med preprosto ljudstvo, tj. v njegovo občevalno govorico, praktično pač niso prodrle (in tudi ne v jezik ne tako redkih izobražencev, npr. Stritarja ali Škrabca).

2.7 Sedaj, ko smo prikazali vrste teh opaznih besed in jim ugotovili tudi nosilca ter življenjsko področje, se vprašajmo, kakšna stilna vloga gre tem prvotno iz drugih slovanskih jezikov prevzetim besedam v besedilih

² *Nk.* pomeni novoknjižno.

Župančiča in kako je te besede sprejemal povprečni meščanski bralec tistega časa (zakaj temu predvsem in dejansko so bile namenjene).

Pesnik uporablja te besede predvsem zaradi tega, da bi bil izrazno izreden, nenavaden, neobičajen, nevsakdanji, nepovprečen, oz. če jih uporablja zaradi ustrežanja metrični shemi ali zaradi rimanja, ga zgoraj imenovane lastnosti teh besed pri tem niso nič motile; po našem so mu bile celo dobrodošle tudi zaradi tega.

Take besede so bile takrat v modi, saj naj bi se po misli vidnejšega dela slovenske vodilne družbe knjižni jezik kot izrazilo izobraženske in olikane družbe ločil od neknjižnega, ki ga je govorilo predvsem preprosto ljudstvo, zlasti še kmečko. V tem velikem leksikalnem odtujevanju se torej razodeva tudi družbeno nasprotje med večino in bolj ali manj izbrano manjšino, da ne rečem elito, verjetno tudi med vsakdanjostjo in enkratnostjo doživljanja.

Verjetno je, skoraj gotovo, da je pesnik s to svojo besedo močno ugodil meščanskemu okusu svoje dobe in da je zaradi tega bil sprejeman z ustreznim navdušenjem, čeprav je res, da je realni splošni jezik, kakor kažejo Pleteršnikove oznake, bil drugačen, torej je bil Župančičev umetelen; s tem se je na neki način sam spodrezoval v svoji trajnejši učinkovalnosti in vrednosti ter je v nekem smislu zlasti v času, ko je običajno slovensko besedje spet zadobilo normalen status tudi v slovenski umetnostni besedi, ta plast Župančičevega izraza dobila dokaj papirnat prizvok.

V tem izražanju je nadalje precej mladeniške objestnosti, ki se premalo zaveda dejstva, kako zelo je jezik družben pojav, zlasti tudi v besedišču, in je torej tudi bralsko odzivanje na tak jezik nekam svečanostno votlo (oz. izvotleno), brez tiste prvine zaježetosti čustva in doživetja in asociacije z ustrezno poimenovalno enoto.

Večini Župančičevih slovanskih (in neosrednjih slovenskih) besed namreč z lahkoto najdemo ustrezne (osrednje) slovenske in doživljajsko pristnejše vzporednice: *gizdav* — *ošaben*, *prevzeten*; *devojka* — *dekle*; *devočica* — *dekletce*; *nebroj* — *brez števila*; *majka* — *mati*; *grehota* — *velik greh*, *pregreha*; *livada* — *travnik*; *okruten* — *krut*; *zločest* — *hudoben*; *bogme* — (*prav*) *zares*; *svirati* — *igrati*; *baš* — *ravno*; itd. itd.

2.8 Poleg tega, da je s tem prevzetim besedjem pesnik podajal izjemnost ubesedovane predmetnosti, je, kot nakazano, to besedo uporabljal tudi kot dobrodošlo sredstvo za premagovanje metrično-rimalnih težav. Za preizkus pogledjmo funkcije poljubno izbranih 20 takih besed: *gizdav*, *devojka*, *plakati*, *devočica*, *spavati*, *slušati*, *nebroj*, *plakati*, *majka*, *diviti se*, *grehota*, *bol*, *livada*, *okruten*, *zločest*, *bogme*, *ni 'niti'*, *pevati*, *svirati* in *baš*.

Zaradi rimanja ima: *plakati* — *čakati*, *spavati* — *playati*, *sluša* — *duša*, *nebroj* — *teboj*, *spaval* — *vzplaval* — vsega skupaj 5 primerov, tj. ena četrtnina vseh. Metrična ustreznost prevzete besede je bila izkoriščena v naslednjih primerih: *devočica*, *bóli*, *livadi*, *okrutni*, *zločesta*, *peval*, *sviral*, *baš*, *ni*, *bogme* — tj. pri polovici od naših 20 besed. Ustrezne splošne besede bi bile: *deklica* (vendar je tu ob zlogu manj v ospredju bolj manjšalnost kot ljubkovalnost), *bolečine* (ki pa so bolj telesne, prvine, medtem ko so *boli* bolj duševnostne), *travniki* (kar pa ne gre v vzporednostni vzorec »*po livadi po zeleni*«) *krut* (dva zloga manj), *hudobna* (morda vsebinsko premočna za *zločesta*), *pel*, *igral*, *ravno*, *niti*, *zares*.

Tako nam za eventualno prosto, tj. neritmo- oz. nerimotvorno izbiro ostanejo *gizdav (prevzeten)*, *devojka* (za silo bi šlo *dekle mi*), *plakati* (*jokati* ima isto ritmično strukturo), *majka*, *diviti se*, *grehota*.

Kaj je tu posebnega dosegel pesnik z uporabo nesplošnih izrazov: *gizdava devojka Julijana* gotovo hoče poudariti nenavadnost tega dekleta, katerega ime je nasproti domači *Julki* tudi samo zaznamovano (ritmično bi bil z nekaj napora dosegel isto s prevzetno *ti dekle mi, Julijana*). Da je v drugem primeru pesnik vzel *plakal* namesto *jokal*, je gotovo vzrok ta, da je Župančiču *jokal* bilo preveč povezano s prvinskim človekovim afektom, medtem ko je na tem mestu šlo za nekako preneseno poimenovanje človeške duševne stiske. Tako bi bil lahko zamenjal še besedo *majka* z *mati* in *diviti* s *čuditi se*, a prva mu je bila pač njegova lastna mati (ali pa je tu še reminiscenca na medmetno rabo *majko*), *čuditi se* pa pač samo zaradi običajnosti ni prišlo v poštev (prim. *jaz se divim tvoji krasoti*). Končno je tu še *grehota*, ki pravzaprav spada med primere z opazno besedotvorno prvino, s katero pa je posrečeno podana večalnost, tj. *velik greh*, morda še *nena-vaden* (saj bi slovensko *pregreha* nekako zajela tudi večalnost).

Kaj sledi iz tega? V rabi teh prevzetih besed v veliko primerih (pri treh četrтинah) vidimo olajšanje ustvarjalnega napora v metriki in rimanju, kar po našem ni ravno odlika teh pesmi.

2.9 Morda je tudi zaradi tega, vsaj do neke mere, ne le iz vsebinskih (ali idejnih) razlogov pesnik to zbirko pozneje manj cenil, čeprav se temu, po naše prelahkemu, obvladovanju ubesedovalnih umetnostnih težav tudi pozneje težko odpoveduje (prim. *devojka ti pri oknu slone, si li čula ta vrisk plakajoč skozi noč*). V tem je pesnik praktično tudi brez sodobnega odziva, osamljen, ukleščen v manj pristen slonokoščeni stolp svoje umetelne osamitve.

2.10 Da je pesnik prevzete besede le v manjši meri uporabljal zaradi tega, da je tudi z njihovo tvorno stranjo soizražal doživljano predmetnost, v večini pa po njej segal iz metrično-rimalnih razlogov, se vidi tudi po tem, da ima v svojih pesmih tudi one navadnejše slovenske vzporednice, četudi redkeje. V Čaši opojnosti se najdejo naslednje (za pomišljajem so navedene navadn(ej)še vzporednice; *čāša*, *čāšica* — korec, kupica, kupičica, kupa; *vera* 'zvestoba, zaupanje' (P: nk.)³ — nezvest; *toga*, *togujem* — vzdihujem, otožen; *grudi* — prsi; *tešiti*, *potešiti* (P: nk.) — tolažba; *devojka*, *devojjica* — deklica, deva (pač pa nima dekleta); *ljubav*, *ljubaven* — ljubezen; *hram* (P: nk.) — cerkev, katedrala (za muslimansko okolje *svetišče*); *ustna* (P: Dalm.) — ustnice; *sluša* — posluša; *čuj* — poslušaj; *okititi* (P: nk.) — okrasiti, krasota, krasotica, kras, okrašati; *tajnostno* (P: nk.), *tajen* (P: nk.) — skrivnost, skrivnost; *svoboda* — oproščen, prost, prostost; *nepokoj*, *pokoj*, *pokojen*, *pokojno* — mirno; *lice* — obraz, obrazek, obličje; *plakati* — solziti se; *grehota* — greh; *diviti se* — čuditi se; *bleseti* — bleščati se; *gomila* (P: nk.) — grob, jama; *žitje* — življenje; *čibuk* — pipa; *zapatiti* — prižgati; *hram*, *dvorana* (P: nk.); *dvori* — izba.

Večina prvotno slovenskih izrazov je stilno nezaznamovana, še najmanj vzporednice za *čāša*, *devojka*. Pleteršnik večino doslej še neobravnavanih besed zaznamuje z *nk.*, komaj katera oblika je druge vrste (npr.

³ Oznake iz Pleteršnika so le pri doslej še ne obravnavanih besedah.

ustna Dalm.). Omenil bi še *lice*, ki je v Pleteršniku brez oznake, pa je za pomen obraz bolj vzhodnoslovenska beseda kot ne.

Brez prvotne slovenske vzporednice so torej tudi v Župančičevem besedilu redke prevzete besede: *gizdav*, *opojen* (P: nk., hs.), *čaroben* (P: nk.), *nada* (P: nk.), *čita* (P: nk.), *kist* (P: nk., rus.), *bolest*, *bol*, *čuvati*, *sinji* (*nebo*) (P: nk.), *zvati* 'imenovati' (P: nk.), *dver* (P: — vzhštaj., ogr.), *pir* (P: Bkr.), *brz* (P: nk.), *pop* (P: pravoslavni duhovnik), *zloben* (P: nk.), *zločest* (P: nk.), *oprostiti* (*greh*) (P: kajk., Valj.), *pušiti*.

Pri doslej še ne obravnavanih, a pri Pleteršniku z nk. ali podobno zaznamovanih besedah večinoma ni težko najti slovenske vzporednice, npr.: *nada* — *up*, *čita* — *bere*, *kist* — *čopič*, *sinji* — *moder/plav*, *zvati* — *imenovati*, *dver* — *vrata*, *pir* — *svatba*, *pop* — *duhovnik*, *zloben*, *zločest* — *hudoben*, *oprostiti* — *odpušiti*.

3 Drugi tip Župančičevih besed je neslovanskega izvora. Literarni zgodovinar je svojo misel »Na splošno se jezik in slog Čaše opojnosti odmikata domačnosti in preprostosti in kažeta težnjo po prefinjenosti in eksotičnosti« konkretiziral z naslednjo povedjo: »Od tod množica tujk, med katerimi je pesnik nekatere zapisal kar v izvorni francoski pisavi: *zefir*, *mitična roža*, *gardine*, *orgija*, *bakanal*, *parfumovane tamariske*, *aristokratsko samujoče teje*, *entrée je prost*, *polka français*, *promenirati*, *fino rezan profil*, *rendez-vous*, *demoni*, *glorija*, *ekstaza*, *bohémien*.«⁴

3.1 Neslovanske prevzete besede bi lahko delili po tem, iz katerega jezika prihajajo (francoske, druge romanske, grško-rimske mednarodne, »arabske« besede), toda s tem v glavnem ne bi zadeli njihovega pravega bistva: za večino teh besed (izjema je del besed, s katerimi se ubesедуje orientalna motivika) je značilno, da so bile v rabi takratnega (veliko)mestnega meščanstva, tudi nemškega, in kot take predvsem jih je treba obravnavati.

3.2 Med njimi so daleč najštevilnejši samostalniki, veliko manj je pridevnikov (in iz njih izpeljanih prislovov), glagol je en sam. Pesnik jih uporablja zlasti za ponazarjanje ljubezenskega doživljanja in sveta, v katerem le-to uspeva: *ocean*, *zefir*, *lilija* (ta je uporabljena tudi zaradi svoje simbolne vrednosti), *orgija*, *bakanal*, *parfimiran*, *tamariska*, *aristokratsko*, *teje*, *nunski*, *ciprese*, *eks*, *oranža*, *entrée*, *française*, *promenirati*, *fino*, *profil*, *aleja*, *mamá*, *Rendez-vous*, *demoni*, *glorija*, *melodija*, *lilast*, *Bohémien*, *mističen*, *seguidilla*. Večinoma tako označuje svoje lastno doživljanje, redkeje takó dogajanje samo opazuje.

S tem svetom se stika besedje verovanja in kar je z njim v zvezi ter idealnega slikarstva: *Kriste*, *Juda*, *Madonna*, *Eden*, 'raj', *kerubov*, *kerub*, *nunski*, *glorija*, *demoni*, *psalm*, *ekstaza*, *katedrala* — *galerija*, *Krist*, *Tizian*, *Murillo*, *model*, *Madonna*, *Rafael*. Redke so besede z drugih področij, takih, ki kažejo na medčloveške odnose: *jilister*, *kritiki*, *honorar*. (Na prevzeto spogledovanje z nasilno smrtjo kaže docela osamljena *pištola*.)

3.2.1 Veliko teh besed ima navadne slovenske vzporednice: *melodija* — *napev*, *Eden* — *raj*, *gardina* — *zavesa*, *entrée* — *vstop*, *zefir* — *vetrček*, *pištola* — *samokres*, *aleja* — *drevored*, *mamá* — *matí*, *Madonna* — *Marija*, *tulipe* — *tulipani*, *parfumovan* — *odišavljen*, *nunski* — *redovniški*, *oranža* — *pomaranča*, *glorija* — *sij*, *promenirati* — *sprehajati se*, *lilast* — *vijoličast*

⁴ Joža Mahnič, *Zgodovina slovenskega slovstva V*, Ljubljana, 1964, str. 155.

itd. Župančič sam v isti zbirki uporablja nezahodnoevropske besedne vzporednice: *mističen* — *skrivnosten*, *Eden* — *raj/raji*, *rajski*, *gardina* — *zavesa*, *ocean* — *morje*, *zefir* — *vetrček*, *azuren* — *sinji*.

S tem, da pesnik uporablja zahodnoevropske besede (zopet seveda velikokrat iz metričnih razlogov), je potrjena njihova prizivalna moč (moč sugestivnosti in invokacije) posebnega, nevsakdanjega sveta. Ta vloga je poudarjena pri tistih besedah, ki imajo samo nepodomačeno obliko: *bohémien* nam. *bohem*, *siguidilla* nam. *segvidilja*, *mandoleti* nam. *mandeljni*, *tulipe* nam. *tulipani*, *française* nam. *francoski*, *pfui* nam. *fuj*, *huris* (angl. množina od *huri*). Neobičajno je tudi takrat zvenela oblika *parfumovan*, saj se je ljudsko namesto priponskega obrazila *-ovati* v takih primerih uporabljalo že docela podomačeno *-irati*.

3.2.2 Na koncu ostanejo prevzete besede, za katere ni neprevzetih (ali iz slovenskih jezikov prevzetih) vzporednic: *orgija*, *bakanal*, *tamariska*, *teja*, *cipresa*, *kerub*, *profil*, *model*, *glorija*, *psalm*, *ekstaza*, *katedrala*, *lilija*, *gotski*, *fino*, *aristokratsko*, *honorar*, *segvidilla*, *mandeljni*, *tulipe*. Z njimi je pesnik zaznamoval nenavadne, enkratne »pokrajine«, po katerih se je gibalo njegovo čustvo in doživljanje sploh, izraženo po njegovo abstraktno: njegovo »žitje«.

3.3 Znamenita so še imena njegovih deklet, večinoma ljubic (deloma nesojenih): *Albertina*, *Berta*, *Julijana*, *Margareta*, *Gizela*, *Gini*. Vsa imena deklet (izvzeta je le *Mimica*, ki je pa iz drugačnega doživljajskega kroga) so iz modernega meščanskega sveta (za *Margareto* je rečeno, da je iz delavskih krogov).

3.4 Vprašajmo se sedaj, čemu vsa ta bodisi nenavadna poimenovanja določene predmetnosti, bodisi nenavadna predmetnost sama. Z obravnavanimi neslovanskimi prevzetimi besedami je pesnik svoje doživljanje odmaknil od vsakdanjosti, lahko bi rekli tudi — od banalnosti, v pokrajine, ki niso vsem dostopne, ne širokim množicam in ne povprečnežu, navsezadnje ne filistru in ne kritiku. S to sodbo se torej pridružujemo zgoraj navedeni misli literarnega zgodovinarja, ki pa smo jo tu deloma precizirali, deloma pa tudi dalje razvili.

3.5 Ljubezensko čustvovanje v muslimanskem svetu pesnik razodeva deloma z istimi eksotičnimi poimenovanji pokrajinske mediteranske muslimanske predmetnosti (*ciprese*, *lovorike*, *zefir*, *azuren*, *arabeska*, *fantastičen*, *huris*, *huri*). Na splošno pa lahko rečemo, da pesnik uporablja muslimansko predmetnost predvsem zato, da v njej kolikor toliko očitno in obenem skrito bojuje ideološki boj proti nespremenljivemu, večnemu predpisu vladajočega ideološkega sistema, in sicer v imenu individualnih, po njegovem edino resničnih vrednot, ki jih stari mladim nepravilno odtegujejo.

Tako zgoraj navedeni človeški predmetnosti (lahko bi ji dodali še lastna imena *Essehra*, *Abdurhaman*, *Cordoba*, *Guadalquivir* ter občnoimensko *kalif*) stoji nasproti *moslemi* (*moslemini*), *koran*, *sura*, medtem ko je *Alah* nekako nad obojim. Tu vidimo pri Župančiču nekaj strah, da bi bil boj zoper ideološko rigoroznost, ki ji je postavljala nasproti naravni vitalizem, bojeval neposredno v okviru krščanske ideologije, ki jo sicer mestoma prizadeva že nakazano blasfemično stikanje verskega sveta z ljubezenskim, deloma pa si nasprotujeta tudi navidezna verniška spravljenost v okviru utrjene ideologije ter individualno iskanje svojih ciljev.

4 Poleg prevzetih besed in njihovih neprevzetih ustreznih ali prevzetih zahodnoevropskih in mednarodnih ter njihovih slovenskih/slovanskih ustreznih, obstajajo pri Župančiču končno še besedne dvojice drugih tipov, namreč v okviru osrednje slovenščine same. Take dvojnice nahajamo zlasti za naslednje pojme: *rože*: rož(ic)a, cvet, cvetlica, cvetka, cvetje; *kozarec*: korec, kupica, kupičica, kupa; *dekle*: deva, deklica; *ljubica*: ljubica, draga; *tema*: tema, (polu)mrak, mračen; *polje*: polje poljana; *spanje*: sen, spanec; *obraz*: obraz(ek), obličje, lice; *gnus*: gnus, stud; *gozd*: gozd, les, gaj; *hrepeneti*: hrepeneti, koprneti; *pot*: pot, steza, cesta; *svetloba*: svetloba, luč(ka); *žena*: ženska, gospa; *jeza*: jeza, srd; *uta*: lopica, hladnica; *gledati*: gledati, zreti; *angel*: angel, krilatec; *ljudje*: ljudje, ljudstvo, množice, med svet; *trepetati*: trepetati, drgetati; *ljubiti*: ljubiti, marati, imeti rad (rajši).

4.1 Pesnik sicer pri veliko enotah uporablja stilno nezaznamovano sopomenko, prav tako pogosto pa uporablja manj navadne izraze (zanimivo je, da za nekatere pomene, npr. *kozarec*, *dekle*, *spanje*, *žena* sploh nima navadnih poimenovanj). Stilno zaznamovane besede imajo pri Župančiču prav tako nalogo sugerirati nenavadnost poimenovanega (prim. npr. izraze za *kozarec*, *rože*, *dekle*, *polje*, *spanje*, *obraz*, *gozd*, *žena*, *uta*, *gledati*, *angel*). V nekaterih drugih, redkejših primerih pa gre bolj za predmetno različnost, npr. pri naslednjih izrazih: *tema*, *polje*, morda tudi pri *gozd*, *pot*, *svetloba*, *ljudje*, *trepetati*. Pri izrazih za *ljubiti* se meša eno in drugo (kakor že pri izrazih za *gozd*). Manjšalne, pravzaprav ljubkovalne oblike so seveda stilno zaznamovane že jezikovno.

4.2 Na koncu ostanejo še neprevzete stilno zaznamovane besede, ki v Župančičevem besedilu sploh nimajo nezaznamovanih vzporednic. Od takih imam zaznamovane naslednje: *rajati* 'plesati', *zagnati* 'vreči', *prešuštnica* 'vlačuga', *zora* 'zarja', *utrinjati se* (za oči), *krila* 'peroti', *bistro* 'živahno', kar vse nekako krasi ubesedeno predmetnost.

5 In kaj naj rečemo za sklep našemu razpravljanju o Župančičevi opazni besedi?

Opazna beseda je v Čaši opojnosti eno najznamenitejših poetoloških sredstev, pa najsi gre za opaznost na podlagi prevzetosti ali celo citatnosti (npr. *entrée*, *huris*) ali za opaznost med avtohtonimi besedami slovenskega jezika. Ni se mogoče ubraniti sklepu, da je pesnik opazno besedo v veliki meri uporabljal za asociiranje izrednosti svojega doživljanja, čeprav smo videli, da je v veliko primerih bila pobuda za uporabo opazne besede metrično-rimalne narave. Izrazna nenavadnost, nevsakdanost, nebanalnost, se seveda sklada s tem, kar so modernisti v veliki meri hoteli biti tudi v življenju, najsi se nam danes njihov hoteti-biti-nenavaden/nekonvencionalen niti ne zdi nekaj, kar bi zares, tj. z današnjega stališča, bilo tako zelo nenavadno. Župančič pa je to svojo nenavadnost vsekakor živo občutil in zaradi nje doživljal viške in padce svojega čustvovanja in umovanja.

Bolj negativno lahko gledamo na Župančičevo močno izrabo opaznosti s stališča sodobnega (jezikovno kritičnega) doživljalca, ki vidi zlasti s prevzeto slovansko (ali slovensko narečno) besedo dostikrat po nepotrebnem evocirano zemljepisno določnost brez prave potrebe, ali celo pomensko votlost precejšnjega dela teh besed.

Ta v Čaši opojnosti izbran način ubesedovanja, ki se upesnitvenemu vidiku v veliki meri vendarle prilega, postane v poznejših Župančičevih zbirkah (in tudi v njegovi Veroniki Deseniški) zmeraj bolj očitna nepozitiv-

nost, tako da bi si zaradi večje naravnosti pesnikovega izraza želeli, da je ne bi bilo, ali da bi bila vsaj veliko bolj reducirana. Župančič je pač preveč vztrajal pri svoji mladostni, glede besedja nekako romantični zbiralni poetiki in tako ni (dovolj) sledil Cankarjevemu uporu vsemu manj naravnemu ali celo izumetničenemu in mrtvemu v našem jeziku, še zlasti umetnostnem.

Tema pesništva in Župančičev književni nazor

(Določitev pojma, razsežnosti in posledic)

Jože
Pogačnik

Ustvarjalčev književni nazor je izraz nazora o svetu in življenju, kar pomeni, izraz temeljnih dejstev človekove duševnosti in zavesti. Katerakoli književnonazorska sestavina ima zato svojo odnosnico v kakšni od poglavitnih značilnosti duševne zgradbe besednega umetnika. Duševna zgradba, imenujemo jo po navadi značaj, je po definiciji mlade literarnoznanstvene vede, ki se imenuje karakterologija, integrirana enota posameznikovih bioloških in psiholoških funkcij. Ta psihofizična enota nikoli ni in ne more biti stanje, temveč samo gibanje v določeno smer, kar predstavlja dejavnost, s katero se kakšna osebnost uresničuje kot izvorna zasnova in udejanja svojo individualno voljo. Kljub spremenljivosti človeškega značaja je torej mogoče ugotavljati tako strukturo kakor tudi smer v razvoju kakšne osebnosti. Takšno ugotavljanje, ki ima za nasledek prodor v razumevanje človeka, je zasnovano na povezovanju vsaj dveh časovno različnih dob (točk) njegovega življenja. Razčlenba razkriva poglavitno razvojno smer, ki jo — po A. Adlerju — imenujemo gibalno linijo. Ta je sicer izpostavljena spremembam, njena energija in oblike, ki iz nje izvirajo, pa so tako rekoč stalnica, za katero se praviloma izkaže, da ima svoje korenine v rani mladosti.

Raziskovanje ustvarjalčevega književnega nazora pomeni radikalizirati in premisliti neko estetsko dejstvo, ali — z drugimi besedami — prenesti čutne in čustvene plasti neke pesniške prakse v območje racionalnega spoznanja in logične evidentnosti. Estetsko dejstvo samo po sebi zahteva pojem o tem, kaj je besedna umetnost, od kod prihaja in kam teži. Zato je razpravljanje o idejnih in estetsko-teoretičnih prvinah Župančičevega književnega nazora oziroma tema pesništva, ki je njegov najbolj razsežen del, utemeljeno najprej v pojavu, nato pa še v posebnem statusu, ki ga ima ta problem v celotnem pesnikovem delu. V nasprotju z drugimi sestavinami njegovega pesništva je namreč v načelu mogoče ugotoviti, da je obravnavana plast v Župančičevem pesništvu osrednja, praktično do podrobnosti izdelana in sistematično razčlenjena, kar pomeni, da je v sklopu celote izrazito literarno in idejno domišljena. V njegovi slovstveni dejavnosti mu je narekovala način ustvarjanja in določala vrsto konkretizacije, kar je imelo v časovnem in problemskem smislu daljnosežne posledice za ves njegov opus. Po besedah J. Vidmarja teče beseda o Župančičevem delu »za določno in osebno orientacijo v svetu. To je iskanje po taki formulaciji živ-